

XIX. YÜZYIL KARS YAPILARINA BALTİK MİMARİ ÜSLUBUNUN YANSIMASI*

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU**

Özet

XIX. yüzyılın tarihi, siyasi, ekonomik ve sanatsal anlamda geçirdiği hızlı değişim özellikle Avrupa ülkeleri arasında etkilerini günümüze kadar sürdüren önemli sonuçlar doğurmuştur. Özellikle Paris merkezli sanat akımları, yüzyılın ikinci yarısında birbirini izlerken Doğu'nun güçlü imparatorluklarından biri olan Osmanlı Devleti de bu hızlı değişime ayak uyduramayarak gündendüne hakimiyet kurdukları toprakları bir bir kaybetmeye başlamıştır.

Yüzyılın başlarında Osmanlıların Ruslarla giriştikleri savaşlarda başlayan toprak kayıpları, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra Rusların Balkanlar ve özellikle Doğu Anadolu'da büyük toprakları işgalleriyle sonuçlanmıştır. Kırk yıl süren işgal döneminde Ruslar eline geçen Kars, Ardahan, Sarıkamış, Batum gibi Osmanlı şehirlerinde bu yayılımcı siyasetin somut sonuçları ortaya çıkmıştır. Özellikle şehirleşme, tarım, ticaret alanındaki uygulamalarında Ruslar, bazı yeni yöntemler denemişler işgal ettikleri bu şehirlerde.

Mimari açıdan Kars'ta, mevcut şehrin yanına, düzenli cadde ve sokaklarıyla, resmi ve halka yönelik konut tipleriyle hatta burayı güneye inmek için çok önemli bir ikmal merkezi yapmak suretiyle inşa ettikleri pek çok parçadan oluşan tren istasyonu ile yepyeni bir şehir meydana getirmişlerdir.

Kuzey Avrupa'da Baltık (Hollanda, Danimarka, İsveç, Norveç) stilinde uygulanan yapı tipleri, Rus mimari anlayışıyla yeni bir biçimsellik kazandırmış bu dönemin Kars yapılarına. Geleneksel Osmanlı yapı sisteminden çok farklı şekildeki bu uygulamalar, taş binalarda; paye, korniş, konsol, silme, kapı ve pencere çevrelerinde, alınlıklarda, saçak ve saçak altlarında, subasman, baca, çatı şekillerinde tamamen yepyeni bir anlayışın temsilcileri olarak kendini göstermiştir.

Geç Avrupa stili dediğimiz Neoklasik üslup ile yerli Kafkas üsluplarının kaynaşımı olan ve ağırlıklı Baltık yöresinde uygulama alanı bulan bu üslubun Anadolu'daki ilk imar gören bir şehirde uygulanmış olması bu bildirinin konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yansıma, Kars, Oblast, Baltık üslubu.

* Bu makale, 02-08 Eylül 2007 tarihleri arasında Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de düzenlenen "XIII. Türk Sanatları Kongresi"ne bildiri olarak sunulmuştur.

** Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi.

Reflections of Baltic Architectural Style On the 19th Century Buildings of Kars

Abstract

The rapid transformation observed in historical, politic, economic and artistic developments in the nineteenth century left deep impacts on the European societies. While Paris-centered artistic movements and traditions followed each other during the second half of the nineteenth century in Europe, the Ottoman Empire as one of the most powerful states of the eastern world was not able to cope with this rapid development occurring the west. As a result, the Ottoman Empire gradually started to lose the dominion of the lands that once ruled.

The loosing of the control of lands, which started with wars between the Ottoman and Russians in the beginning of the nineteenth century, eventually led to the Russian occupation of the Ottoman lands in the Balkans and eastern Anatolia after the Ottoman-Russian war in 1877-1878. After the Russian control of the Ottoman cities of Kars, Ardahan, Sarikamış and Batum for about forty years, the expansionist policy started to give its results, particularly in the fields of urbanization, agriculture, and commerce.

In terms of architecture, completely new city was formed in Kars in order to make the city an important transitional point that gave access to the south. In addition to the previously existing buildings, new structures such as railway station composed of various parts, regular streets and roads, official and public monuments, and houses.

The Russian architecture of this period, which had clear influences from the building types and styles of the Baltic countries in northern Europe (Holland, Denmark, Sweden, and Norway) gave a new meaning to the Russian architecture, as well as the architecture of Kars during this period. These new features contrasting the traditional scheme of the Ottoman architecture are best manifested in the stone-built structures. This completely new trend can be seen in the pillars, cornices, consoles, pediments, fringes, plasters, frames of windows and doors, podiums, roofing systems and chimneys of the stone-built structures.

The city of Kars is one of the first Anatolian urban centers where this distinctive Baltic style composed of the combination of the Late European Neo-Classical and the local Caucasian styles, which was mainly adopted in the Baltic region was used. Thus, this essay aim to examine these Baltic influence architectural styles observed on the nineteenth century buildings built in Kars.

Key words: Reflections, Kars, Oblast, Baltic style.

Türkiye'nin kuzeydoğudaki sınır şehirlerinden biri olan Kars'ın ilk kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ancak Kale'nin sahip olduğu stratejik konumu, korunmaya, savunmaya müsait özellikleri, burasının prehistorik dönemlerden beri iskan edildiğini göstermektedir. Yörede yapılan arkeolojik araştırmalar da yöre tarihinin M.Ö. 5. binlere kadar indiğini ortaya koyar.

Demirçağı'nda ve Milattan Önceki I. binde Kars, Hurriler, Mitanniler, Hattiler, Urartular, Kimmerler, Persler, Helenler, Selevkoslar ve İskitlerin Karsak ve Arsak kolları tarafından yönetilmiş, Miladi yıllara doğru Roma toprakları içinde kalmıştır. Romalıları Bizans yönetimi takip ederken bu arada ortaya çıkan Kamsarakanlar, Bağrathlılar gibi Bizans himayesinde küçük krallıklar yörede hakimiyet kurmuşlardır.

XI. yüzyılın ikinci yarısında Büyük Selçuklu hakimiyetine giren Kars ve yöresi, 1206 yılına kadar Büyük Selçuklulara bağlı Şeddatoğullarının yönetiminde kalmıştır. Bir ara Gürcü yönetimine giren Kars ve çevresi, 1236 yılından 1330'a kadar Moğollar ve onların takipçisi İlhanlılar tarafından yönetilmiştir. 1330'dan Osmanlı hakimiyetine girdiği XVI. yüzyıl ortalarına kadar Timurlular, Kara ve Akkoyunlular ve Safeviler elinde bulunan Kars ve çevresi, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine kadar özellikle Osmanlılar elinde bulunmuştur.

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda bir ara Ruslar eline geçen Kars'ın, 5 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşmasıyla Türklere iade edildiği bilinmektedir. 1854-1855 Kırım Savaşı sırasında da kısa bir süre Rus yönetimine giren şehrin, uzun süre Rus yönetiminde kalması, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonradır.

Bu savaşın sonundan 1917'ye kadar 40 yıl Rus yönetiminde kalan Kars'ın, 1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra tekrar Türklerin eline geçtiği bilinir. Günümüzde de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusundaki serhat şehirlerimizden biri olma özelliğini sürdürmektedir.

Bu tebliğin konusu, 1878 yılından 1917'ye kadar geçen 40 yıllık Rus idaresi döneminde Kars'ta meydana gelen mimari alandaki anlayış ve üslup değişikliğini ortaya koymak olacaktır.

Bilindiği gibi XV. ve XVI. yüzyıl, Avrupa sanat ve kültüründe Rönesans adıyla bilinen aydınlanma, uyanış ve dinamizme yönelik çağı olmuştur. XVI. yüzyılın sonundan itibaren önce İtalya'da başlayan Fransa, İspanya, Almanya, Hollanda ve diğer Avrupa ülkelerine yayılan Barok üslubu, bu üslubun son döneminde ortaya çıkan ve adına rokoko denilen üslup izlemiştir.

Büyük ihtilalden sonra imparatorluk olma yolundaki çaba ve gayretleriyle sanatta Ampir üslubun yaratıcısı olan Fransızlar ve onların lideri Napolyon, sanat

ve mimariyi İlkçağ'ın Helenistik ve Roma geleneği ekseninde yeni bir yörüngeye oturtmak istemiştir. 35-40 yıl kadar etkisini sürdüren bu üslubun plan düzenlenmesinde, eğri-büğrü ve çok parçalı asimetrik barok özellikler yerine; düzgün, dengeli, plaster ve sütüncelerle, kornişlerle bölümlenmiş kat ve cephelerle iki yandan sınırlı, üstte üçgen alınlıklarla dikkat çeken Helenistik ve Roma geleneklerine dönülmesi dikkat çekicidir.

XIX. yüzyıl ortalarında dünyayı saran eklektik üslup, Osmanlı mimarisini de yakından etkilemiştir. Geçmişte yaşanmış mimari ve mimariye bağlı süsleme alanında, seçilerek bir bütün oluşturma anlamına gelen eklektisizm; Uzak Doğu, Çin, Hint, İslam ve Batılı üslupların yeniden sentezi anlamına gelen derleme bir üsluptur. Helenistik, Roma, romantik, gotik, rönesans, barok, rokoko, ampir gibi Batılı üslupların Çin, Hint, Kuzey Afrika, Endülüs, Mağrip, Türk ve İslam sanatlarından alınmış mimari eleman ve öğelerin yeni bir yapıda bir arada kullanılması anlamına gelen eklektik üslupta, karma bir anlayış benimsenmiştir. Bunlara İskandinav ülkelerince benimsenmiş ve adına Baltık üslubu denen bazı özellikler de katılarak, karma üslubun daha farklı bir görünüme dönüştüğü mimari yansımalar ortaya çıkmıştır. İsveç, Norveç, Danimarka, Finlandiya, Hollanda ve Kuzey Almanya'nın birçok şehrinde görülen bu üsluba, Rusların Moskova, Kiev, St.Petersburg şehirlerinde belirginleşen Orta Rusya'ya ait mimari özellikleri de katmak gerekmektedir. Çarlık Rusya'sının giderek süper bir güç haline dönüşmesiyle oldukça geniş bir alana yayılan Rus İmparatorluğunda, farklı yörelerin de ele geçirilmesiyle bu üslubun yeni kurulan şehir ve mahallelerde uygulama imkanı ortaya çıkmıştır. Ya da eski şehirlerin yanında oluşturulan mahalle, semt, cadde, sokak, istasyon gibi birimlerde bu yeni anlayışı, geleneksel doku ile birleştiren yeni uygulamalara yön verilmiştir.

İşte 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusların eline geçerek 40 yıl kadar onların yönetiminde kalan Kars'ta, yeni bir yapılanmada bu hedefler gözetilerek yeni bir şehircilik örneği verilmiştir. Ancak hemen belirtmek gerekirse bu yenileştirme sadece Kars'la sınırlı kalmamıştır. Bir kentin ayrı bir bölümü ya da semti olarak düşünülme bile Ardahan'da, Sarıkamış'ta, hatta sınırlarımız dışında olmakla birlikte Gümrü'de St.Petersburg'da Baltık mimari üslubunun ön plana çıktığı bu yeni anlayışı görmek mümkündür.

Ancak, Kars'ın Osmanlı ve doğulu niteliği taşıyan Kale eteğindeki asıl yerleşimde yenileştirmeler yapılmak yerine, bunun hemen güneyinde yepyeni bir garnizon-şehir kurmak, Rusların o dönemdeki siyasi anlayışlarının da bir tercihidir. Buraya kurulması düşünülen ek şehirden amaç, Rusların XVIII. yüzyıl başından beri, çerçevesi Çar I. Petro tarafından belirlenen sınırların güneye doğru

genişletilerek Doğu Anadolu'nun ele geçirilmesi ve sıcak denizlerle (Akdeniz-Kızıldeniz) temas sağlamanın da ön şartı idi.

Yukarıda da belirtildiği gibi, kuruluşu prehistorik dönemlere kadar inen Kars'taki ilk yapılaşmanın Kale ve çevresinde olduğu, stratejik bakımdan akla uygun görünmektedir. Tarihi süreç içerisinde pek çok savaş ve istilalara uğrayan bu tarihi şehirde, Kale'nin bugünkü sınırlar içerisindeki ilk yapımı, Türk dönemine aittir. Bu ilk yapım, 1145-1174 yılları arasında Saltuklulardan Melik İzzeddin'in veziri Firuz tarafından gerçekleştirilmiştir. Uğradığı savaş, deprem ve saldırılarda büyük ölçüde tahrip olan ve onlarca kez tamir edilen Kale'deki onarımların en önemlisi, Kars Beylerbeyi ve Kıbrıs Fatih, Gürcistan ve Şirvan Fatih, Doğu'nun Serdarı gibi unvanlarla da anılan Lala Mustafa Paşa tarafından, III. Murad zamanında 1579 yılında yaptırılmış olanıdır. Aynı tarihte İç ve Dış Kale'ye Lala Mustafa Paşa tarafından birçok birim de ilâve edilmiştir.

Tipik bir Osmanlı kale-şehri konumundaki İç Kale ve Dış Kaleyi oluşturan çift hatlı surların sınırladığı yerleşim düzeni, Karadağ üzerinde iki yanı dik ve sarp kale yerleşiminin güneyini içeriyordu (Foto. 1-2). Kale, buradaki meyilli araziye, kuzeyden güneye tatlı bir meyille inen bir düzenlemeye sahipti. Güneyde Kars Çayı ile sınırlanan İç ve Dış Kale yerleşiminin doğuda, batıda, kuzeyde ve en önemlileri de güneyde olmak üzere çeşitli boyutta ve önemde sur kapıları bulunuyordu. Bu kapılar açıldıkları yer, özelliklerine ya da banilerinin isimlerine göre adlandırılmışlardı. Ayrıca Kars Çayı kıyısında kurulmuş hamamlarla, kentnin XIX. yüzyıl ortalarında güneye doğru sarkan kısımlarına ulaşmak için taştan inşa edilmiş, sağlam bir mimariye sahip iki köprüye de yer verilmişti (Foto.3). Dış ve iç kaleyi çevreleyen sur uzunluğu, 3.5 km'yi buluyordu. Batı, kuzey ve doğudan daha fazla genişletilme imkanı olmayan sur içi Kars'ı için, tek genişleme alanı, Kars Çayı'nın sınırlarını belirlediği çerçevenin doğusunda kalan güney bölümdü (Foto.4). Burada XIX. yüzyılın ikinci yarısında, giderek artan Osmanlı-Rus Savaşlarında kullanılmak üzere, 1877-1878 Savaşı'nda cephe komutanı olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından yaptırılmış Karargah Binası bulunuyordu (Foto. 5,6,7).

İşte Ruslar bu savaşın sonunda Kars'ı ele geçirincede Osmanlı ve Doğu geleneklerini temsil eden Kale içine dokunmamışlar, Gazi Ahmet Muhtar Paşa Karargah binasının çevresinde, yeni Kars'ı şekillendirmişlerdir.

Çarlık döneminde Ruslar, Oblast (askeri eyalet) olarak yönettikleri Kars'ta, başta ulaşım, tarım ve hayvancılık olmak üzere zirai ve ticari faaliyetlerin gelişimine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Kars'a getirilen demiryolu bir yandan Tiflis'e bağlanırken, öte yandan da Sarıkamış'a kadar uzatılmıştır. Demiryolu İşletmeleri; başta istasyon binası olmak üzere (Foto.8), revizörlük (Foto. 9-10) , su kulesi, gümrük binaları (Foto. 11), anbarlar (Foto.12), depolar ve çok sayıda lojmandan (Foto. 13,14) ibaret büyükçe bir mahalle teşkil eden birimlerden oluşuyordu. Bunların daha güneye inmek için politik bakımdan stratejik bir yapılaşmayı esas aldığı da günümüzde daha iyi anlaşılmaktadır.

İstasyon binasının1970 yılında yıkılarak (Foto.8) yerine, günümüz mimarisi ile yeni binanın yapılmasına karşın diğerlerinin özgün niteliklerini nispeten korumuş oldukları görülmektedir. Bunların yapım malzemesi, dönemin diğer yapılarında da kullanılan ve yörede adına kevek taşı denilen andezit ile bazalt taşı idi. Koyu kahve ya da kırmızıya çalan renkteki andezit ve siyah bazalt taşları, ışığı yuttuğundan yapılara fazla parlak görüntü vermezler. Ancak bunlara profillerle istenen şekillerin kolayca verildiği ve düzgün kesme taştan meydana gelmiş oldukları dikkat çeker.

Yeni şehrin kurulacağı yerin seçiminde Kars Çayı'nın güneyindeki nispeten az eğimli bir alan tercih edilmiştir. Burası vaktiyle Kars'ın Tahtdüzü olarak anılan mekanı olup, Osmanlı kuvvetlerinin de daha doğuya yapılan seferlerde bir toplanma ve hareket noktası idi.

Yukarıda da işaret edildiği gibi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan önce Osmanlı kuvvetlerinin başkomutanlığına getirilen cephe komutanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa tarafından buraya öncelikle, iki katlı Karargah Binası yaptırılmış idi. Cephesi güneye bakan ve bütün cephe boyunca uzanan ahşap destekler üzerine ahşap balkonlu bu yapı; ön cephede kesme taş, yan ve arkalarda moloz taşın kullanıldığı, Türk sivil mimari üslubunda inşa edilmiştir (Foto.5-7).

Savaşın sonra şehri ele geçiren Ruslar, 1880'lere doğru Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Karargah Binası'nın bulunduğu yere, yeni şehrin inşasına başlamışlardır.

Bunun için aynı yıl Hollanda'dan getirilen mimar, kalfa ve ustalarla, şehrin inşasında, kısa süre içinde önemli mesafeler katedilmiştir.

Artık Osmanlı şehri karakteri göstermeyen ve daha çok garnizon-şehir olarak nitelenen yeni Kars'ın kuruluşunda, Çar I. Petro'nun 1703 yılında kendi adına kurduğu St. Petersburg şehrinin plan düzeni ve yapılaşma esas alınmış, bu yönü ile de Kars, Anadolu'da belirli bir imar düzenine göre kurulmuş ilk şehir olma özelliğini kazanmıştır. Çar I. Petro'nun kurduğu St. Petersburg'un Baltık Denizi kıyısında olması nedeniyle yeni Kars'ın yapımında da benzeri mimari üslubun XIX. yüzyıl sonundaki yansımaları şehri biçimlendirmiştir. O tarihlerde Ruslar'ın eline geçen Elviye-i Selâse adı verilen Kars, Ardahan ve Batum gibi Osmanlı

şehirleri ile bunlara bağlı Sarıkamış, Kağızman, Susuz gibi ilçelerde ve Tiflis, Gümrü gibi sınırlarımız dışındaki kentlerde de benzeri yapı tipleri uygulanmıştır. Hatta aynı savaşın sonunda Ruslar eline geçen Yunanistan'daki Dedeğağ' ta da benzeri bir mimari yapılanma esas alınmıştır.

Şehrin imarında ve dokusunda halkın feodal yapısı da dikkate alınmıştır. Örneğin şehrin yüksek konumlu ve manzaraya açık kısımlarına soylu sınıfa ait konak, konut ve resmi binalar inşa edilirken, ikinci derecede önemli şahıslara ve ruhbanlara ait ikametgahlar, yine önemli kavşak noktalarına inşa edilmişlerdir (Foto.15). Bunları kentliler ve köylülere ait konut tipleri takip ederken Kars'ın alınmasında yararlıları görülen Kazak askerler ve özel statüye sahip yabancılar da sıralamada nasiplerini almışlardır.

Şehrin kuruluşunda rus, malakan, sırp, ermeni, yezidi, yahudi, ortodoks, katolik, protestan ve çok çeşitli halk çalıştırılmıştır. Kentte çoğunluğu teşkil eden Müslümanlar ise daha çok amelelik ve yol yapımı gibi ikinci sınıf işlerde çalıştırılmışlardır. Bu durum, Kars'ın demografik yapısını çok etkilemiştir. Örneğin savaştan iki yıl önce (1876), Erzurum Vilayeti Salnamesine göre, 100.000'i bulan Kars nüfusunun %90'ı Müslüman iken, 1897'de yöreye çokça iskan ettirilen ermeni ve Hıristiyanlarla sayısı hızla artarak 300.000'e ulaşmış, böylece bu sayı içerisindeki Müslüman unsurun oranı da % 30'lara düşmüştür.

Kars'ın yeni bölümünün nasıl bir planlamaya sahip olduğu ve kentin asli unsurları olan yapıların durumuna gelince;

Bu hususta Anadolu'da yepyeni bir imar planı uygulanmış ve şehircilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Öncelikle kentin inşasında düzgün ızgara planı uygulamasına geçilmiştir. Birbirini 90°lik açılarla kesen sekiz geniş cadde ve sokaklar, yeni Kars'ın ana dokusunu meydana getirmektedir. Ana kavşak noktalarında devlete ve zadeganlara ait özel binalar inşa edilmiştir (Foto. 16,17,18,19,20,21,22,23,24,25,26,27,28).

Binalar genellikle caddeye ve sokağa göre konumlandırılmış, tek, iki, ya da üç katlı düzenlemeye sahipken, önemli binalar dışında çoğunun caddeye ya da sokağa göre bitişik nizamda oldukları görülmektedir (Foto.29,30,31). Caddeye bakan cephe ortalarında bazen araba, at vs. girecek şekilde kemerli açıklıklara yer verilmiş (Foto.32-33), dolayısıyla arkada oluşturulan U biçimli avlularda muhafazaları için tertibat alınmış, bunların caddelerde meydana getirecekleri görüntü kirliliğinden arındırılmaları sağlanmış olmaktadır.

Kilise, şapel ve katedraller de yine geç Baltık stili ve Rus üslubunda yüksek ve çevresi açık meydanlara inşa edilmiştir (Foto. 34,35,36).

Geniş, kaldırımli caddelere bakan yapıların yüzeilerine ayrı bir önem verilirken Kars'ın topografik yapısına uygun şekilde park oluşumları, çarşı, pazar yeri ilişkilerine de özel itina gösterilmiştir (Foto.4).

Kent dokusunu meydana getiren ve özellikle soylu sınıfa ait yapılar ya da resmi binalarda, ısıtma sistemleri, çağın gerekliliği olan gelişmiş soba ile kalorifer arasındaki “peç” sistemine dayandırılmıştır. Gerçi o dönemde kalorifer sisteminin Batı yapılarında kullanılmasına karşın, Ruslar tüm binalarda daha ucuz ve binaya, oda ve salonlara ait ısıtma sistemi olan “peç”i tercih etmişlerdir.

Yapıların ön cepheleri tümüyle özel olarak yontulmuş kesme taşlardan inşa edilirken arka ve yan cephelerin köşelerinde düzgün kesme taşlar ve aralarda moloz taşlı harçtan yığma malzeme kullanılmıştır (Foto.17,22,24,28).

Cephelerin biçimlenmesinde daha çok Batılı neoklasik, eklektik özellikler karşımıza çıkmaktadır. Bunların yanında çatı ve baca şekillerinde “Baltık stili” dediğimiz mimari öğeler, yapıların belirleyici unsurları olmuştur (Foto.18,26,37,38,39,40,41,42,43,44).

Yapı cephelerinin bölümlenmesinde, yatay ve dikey hatlarla belirlenmiş üslup özellikleri dikkat çeker (Foto.45,46,47,48). Yüzeiler, kat sistemleri (Foto. 25,26,27,28.), kornişler, ileri taşkın saçaklarla biçimlenirken, katları belirleyen altta dar, ortada ion (Foto.49,50), üstte korint nizamında (Foto.51), gömme sütun ve plastırlar, dikeyliği temsil etmektedirler. Kenar ve orta kısımları yüzeilerden ileri taşınılmış, rustika biçimi kesme taşlar, alt ve korniş kısımlarında levha veya pano şeklinde cephe ve korniş bölümlerini hareketlendirmektedir. Kapılar; cephe ortalarında, üzerlerindeki madeni veya taştan yapılmış plastırlara oturan üçgen alınlıklarla en belirleyici öge olmuşlardır (Foto.52). Üzerlerindeki kemerleriyle, iki yanı kuvvetle kavrayan korint nizamında ya da dışa taşıntılı çerçeveleriyle Kafkas üslubuna uygun bir bütünlüğe sahiptirler (Foto.53,54,55).

Yapıların pencereleri, yuvarlak ya da prizmal kesitli silmelerle çerçevelenirken (Foto.45,46), genellikle üç parçadan oluşan kilit taşları (Foto. 24,25,45,46,52), cephedeki kabartma değerlerini artırıcı unsurlar olarak görülür.

Çoğunlukla madeni konsollara oturtulmuş, madeni şebekeli korkuluğa sahip kapı alınlıkları ve balkonlar (Foto. 47,48,52,57,58,59), Rus dönemi Kars yapılarının ortak özelliğidir. Madeni şekiller çoğunlukla bitkisel kompozisyonlardan oluşur (Foto.59).

Üzerleri dikine yivli, gömme sütunlar ya da payelerle biçimlenen cephelerin sertliğini gidermek amacıyla köşeler bazen pahlanarak yumuşatılmış, alttan üste doğru buralara balkon ya da pencereler yerleştirilmiştir (Foto. 23,53).

Oldukça geniş tutulmuş kornişlerde bazen yatay hatlar yarım yuvarlak şekilde yukarı taşınarak çatı formuna farklı bir süs unsuru katılmıştır (Foto. 26,27,28,40,51). Bazı dini yapılarda bu taşıntı üçlü gruplar halinde, korniş ortalarında ya da uçlarda ışık-gölge değerlerini artırıcı unsurları oluşturuyorlar (Foto. 35,41,43,44).. Hemen bütün yapı cephelerindeki yüzeyden ileri taşkın kemerler (Foto. 35,36,40), profiller, kornişler, yapı cephesine müthiş bir hareketlilik ve dinamizm kazandırmakta, cephelerde ışık-gölge oyunlarına müsait bir görünüm sağlamaktadır (Foto.60).

Korint nizamındaki yarım yuvarlak sütunlar, ya da yivli gövdeli gömme payeler, çoğunlukla bitki süslü başlıklarla sona ermekte, bazen bunların üzerlerine oturtulmuş iç içe silmelerden oluşan yuvarlak kemerler, belirleyici unsur olmaktadır (Foto. 42,43,44,45). Kornişlerin çatıyla bulunduğu paralellik üzerinde bazen ajurlu taş akroterleri, ya da yukarı taşırılmış baca (Foto. 36,40,41,44,51), kemer, pano gibi öğelerin, köşelerindeki sertliği gidermek amacıyla bu boşluklara akant yapraklı ajurlu dolgular yapılmıştır (Foto. 43,44,61). Plastik değeri yüksek bu elemanların malzemesi genellikle taştan olurken, balkon korkuluk ve konsollarında madeni malzeme kullanılmıştır.

Tüm bunlara baktığımızda Kars yapılarına; Baltık unsurlarının da yansıdığı klasik rönesans üslubundan başka neoklasik, neogotik, barok, ampir üslup zenginlikleri, Kafkas, orta ve Batı Rus unsurları da yansımıştır. Böylece Kars Anadolu'da imar gören ve farklı üslup özelliklerinin Doğulu geleneğe bağlı yörüngesinden saparak farklı bir Anadolu kenti haline dönüşmüştür.

KAYNAKLAR

- Akyüz, J., “16. ve 19. Yüzyıllar Arasında Kars Tarihi”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.77-93.
- Alaybeyli, N., “Rus İşgali Döneminde Kars”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.95-105.
- Allen, W.E.D.-Muratoff, D., **Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Ankara 1966.
- Altınay, A.R., **Kafkas Yollarında**, Ankara 1981.
- Belli, O., “Kars Bölgesinde Tarih Öncesi Kayaüstü Resimleri”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.165-193.
- Brumfield, W.C., **A History of Russian Architecture**, Cambridge 1993.
- Çiftçi, A., **Kars'ta Rus İşgali Dönemi (1878-1919) Konut Mimarisi** (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2000.
- Gündoğdu, H., “Kars'ın Anıtsal Yapıları”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.195-228.
- Gündoğdu, H., Uygurlık ve Sanat Tarihi Açısından Kars'ın Kimlik Değerleri”, **2000'lerde Kars (29 Ekim 1999)**, İstanbul 2000, s. 27-39.
- Gündoğdu, N.T., **Batılılaşma Dönemi Kars'ın Şehir Dokusu ve Resmi Binalar**, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2005.
- Kırzioğlu, M.F., **Kars Tarihi**, İstanbul 1953.
- Kökten, İ.K., “Orta Doğu ve Kuzey Anadolu'daki Yapılan Tarih Öncesi Araştırmaları”, **DTCF Dergisi**, S.2, 1943, s. 119-121.
- Köse, M., “Evlıye-i Selase” Kars, Ardahan Batum 1877-1920 İşgalden Kurtuluşa “Kırk Yıllık Kara Günler” ve Ermeniler”, Ankara 2003.
- Ortaylı, İ., “Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars”, **İÜEF.Tarih Enstitüsü Dergisi**, S.9, İstanbul 1978, s.343-362.
- Sagona, A., “Ortaçağdan Önce Kars”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.11-29.
- Türkdoğan, O., **Karsta Bir Etnik Grup: Malakanların Toplumsal Yapısı**, İstanbul 2005.
- Tüysüz, C., “Doğunun Uygur Kenti Kars”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.31-73.
- Uluçam, A., “Kars'taki Osmanlı Eserleri”, **Yakın Tarihimizde Kars Sempozyumu**, Ankara 1992, s. 145-166.
- Ural, S., “Yakınçağda Kars”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.107-123.
- Yaban, H., “Seyahatnamelerde Kars Şehrının Panoraması”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.441-467.
- Yılmaz, B., “Kars; Kar'ın Çarın Mirası İle Dans Ettiği Kent”, **Kars Beyaz Uykusuz Uzakta**, İstanbul 2006, s.301-327.

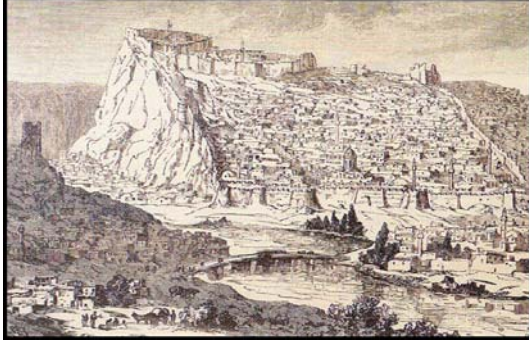

Foto.1- Kars'ın XIX.Yüzyıldaki görünümü

Foto.2- Kars Kalesi (güneybatıdan)

Foto.3- Kars Kalesi ve eski yerleşim

Foto.4- Günümüz Kars'ından bir görünüm

Foto.5- Kars'ta Türk Karargah Binası

Foto.6- Karargah Binası'nın güneybatıdan görünüşü

Foto.7- Karargah Binası balkonundan ayrıntı

Foto.8- Kars Tren İstasyonu (1970'de yıkılmıştır)

Foto.9- İstasyon Revizörlük Binası

Foto.10- Revizörlük'ten bir görünüm

Foto.11- İstasyon Gümrük Binası ((Konsay Evi)

Foto.12- Gümrük Anbarları

Foto.13- Lojmanlardan bir görünüm

Foto.14- Lojmanlardan bir görünüm

Foto.15- Kars'ta bir cadde ve bitişik nizamda evler

Foto.16- Kars'ta bir cadde (İnternette)

Foto.17- Kars Anadolu Lisesi

Foto.18- Kars Anadolu Lisesi

Foto.19-Anadolu Lisesi'nden ayrıntı

Foto.20- Kars Hükümet Binası (Valilik Binası)

Foto.21-Kars Valilik Konutu (öncephe)

Foto.22- Kars'taki ana caddelerden biri

Foto.23- Eski Defterdarlık

Foto.24- Defterdarlık Misafirhanesi

Foto.25- Resmi binalardan biri

Foto.26- İl Sağlık Müdürlüğü

Foto.27- İl Sağlık Müdürlüğü binasından ayrıntı (sol)

Foto.28- İl Sağlık Müdürlüğü binasından ayrıntı (sağ)

Foto.29- Bitişik düzendeki konutlardan biri

Foto.30- Bitişik nizamdaki evlerden

Foto.31- Konut örneklerinden

Foto.32- Bir Evin Arka girişi

Foto.33- Konut örneklerinden

Foto.34- Kars'taki Rus Kilisesi (XX.yüzyıl başları)

Foto.35- Rus Kilisesi (Fethiye Camii)'nin günümüzdeki durumu.

Foto.36- Fethiye Camii'nin güney kapısı

Foto.37- Kars Hekimevi

Foto.38- Kars Hekimevi orta bölüm

Foto.39- Hekimevi yan cephe

Foto.40- Kars'taki Konut örneklerinden

Foto.41- Baltık Tarzı balkon ve bacalar

Foto.42- Konutlarda kat sistemi ve plastrlar

Foto.43- Taşıyıcı unsurların üst bölümü

Foto.44- Kornişlerden ayrıntı

Foto.45- Eski Rus Konsolosluğu Binası

Foto.46- Eski Rus Konsolosluğu (ayrıntı)

Foto.47- Bir sivil mimarlık örneği

Foto.48- Aynı evden balkon ayrıntısı

Foto.49- İsmet Paşa İlköğretim Okulu

Foto.50- İlköğretim Okulu'nun yandan görünüşü

Foto.51- Okulun cephesinden ayrıntı

Foto.52- Giriş cephesi ile bir konut

Foto.53- Rus Konsolosluk Binası'nın köşesi

Foto.54- Eski Ticaret Sanayi Odası (özel şahsa ait bir ev)

Foto.55- Özel şahsa ait evden ayrıntı

Foto.56- Giriş kapısı üstündeki plastik uygulamalar

Foto.57- Caddeye bakan cephesiyle bir sivil mimarlık örneği

Foto.58- Cephe ortası ve giriş

Foto.59- Giriş üstündeki balkon ve alınlık

Foto.60- Rustika taşlardan oluşturulmuş pencereleriyle bir konut

Foto.61- Kar's Oteli'nin günümüzdeki durumu